FRANKFURT OKULU'NUN SOSYAL BİLİM ANLAYIŞI

Frankfurt School's Conceptualization of Social Science

Zafer DURDU1

Abstract

Frankfurt School's social Science perspective depend on anti-positivism and a challenge to the identity theory. School's critisique of positivism focus on determinism, scientism, objectivity, empiricism and explaining social facts with generalizations. İn this context it can be asserted that Frankfurt School aimed to build a dialectical social Science.

Keywords: Critique of positivism, Hermeneütic, Dialectic, Social Science, Method.

Özet

Frankfurt Okulu'nun sosyal bilim perspektifi anti-pozitivisttir ve özdeşlik teorisine karşı çıkışa dayanmaktadır. Okul'un pozitivizm eleştirisi .... nedensellik, bilimcilik, nesnellik, ... ampirizm,.. genellemelerle . sosyal olguları... açıklama üzerine odaklanır. Bu bağlamda Frankfurt Okulu diyalektik bir sosyal bilim inşa etmeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Pozitivizm eleştirisi, Hermeneutik, Diyalektik, Sosyal bilim, Yöntem.

1 Ar. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Sosyal Bilimlerin bir 'kriz' içerisinde olduğu söylemi uzun zamandır dile getirilmektedir. Doğa bilimleri gibi açıklamalar yapabilmek, toplumu analiz edip toplumsal yasaları bulmak amacını güden sosyal bilimler, doğa bilimsel yöntemleri kullanmaya çalışmış olmakla birlikte, toplumsal yasaları bulmak, evrensel açıklamalar yapmak sosyal bilimler için önemli bir problem oldu. Buna paralel olarak sosyal bilimlerin ilk krizi ortaya çıktı ve metodolojik tartışmalar yapılmaya başlandı. Bu tartışmalar yeni arayışların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi, aynı zamanda sosyal bilimlerde metodolojik yaklaşımları da çeşitlendirmiş; pozitivizmle birlikte hermeneütik, diyalektik vs. gibi metodolojik ayrılıklar görülmeye başlamıştır. Metodolojik çeşitlenme ile birlikte yeni yaklaşımlar da kendisini göstermiştir. Yapısalcılık, işlevselcilik, yapısal-işlevselcilik, sembolik etkileşimcilik, alış-veriş kuramı, dramatuji, fenomenoloji, çatışmacı-yapısalcılık, modernleşme, postmodemizm ve daha birçok yaklaşım 20. yüzyılda şekillenen 'açıklama' modellerinin en önemlileridir. Bütün metodolojik ve teorik çabaların ortak amacı yeni bir 'açıklama' biçimi ortaya koyabilmek ve bunun sonucunda sosyal bilimlerdeki 'kriz'i aşmaktır.

Sosyal bilimler açısından 20. yüzyılda amaç; yeni bir açıklama modeli ortaya koyabilmek oldu. Frankfurt Okulu, 20. yüzyılda şekillenen bir 'Okul' olarak pozitivist, hermeneütik ve diyalektik yöntemin tek başına yeterli bir açıklama modeli olamayacağı varsayımını temel alarak 'tek bilim', 'tek yöntem' anlayışına karşı çıktı. Frankfurt Okulu, diyalektik bir bakış açısıyla pozitivist ve hermeneütik metodu —sentez anlamında olmasa da- uzlaştırmak istedi ve bu uzlaştırma çabasını da 'eleştirel' bir zemine oturtarak yapmayı hedefledi. Okul'un eleştirel perspektifi, yeni bir toplumsal kuram inşa etme amacını taşımaktadır. Bu toplumsal kuram; tahakküme karşı çıkan, hümanist, demokratik, ideoloji eleştirisine dayalı, indirgemeciliğe karşı olan, 'öteki'nin her türlü hakkının korunduğu bir toplumsal kuram olacaktı. Frankfurt Okulu'nun bu 'ideal tip'leştirdiği kurgu, modem toplum içerisindeki insana ulaşmayı, insana özgür bir 'yaşam alanı' açmayı hedefleyen bir çabanın ürünüdür. Sosyal bilimlere getirmek istedikleri açılım da bu çabanın en önemli uzantısıdır.

1. Frankfurt Okulu'nun Kuruluşu

Frankfurt Okulu ve esas olarak Okul'la birlikte anılan, birçok şekilde yorumlanmış olan ve açıklanan Eleştirel Teori, karmaşık bir fenomendir.

Oklll'nn tf*TYIf›1İ PSitim Rfllranlımrın Ivır torompmacıSrla 1 CnUp+ lOTÎ'+a

»««*» "ö*..... i#ui«Mjıxğıxuu ı/ıı luuuıuâmvaıjfiv I^UUai it Itûllll

olarak kurulmuş olan ve Frankfurt Üniversitesi'ne bağlanan Toplumsal Araştırma Enstitüsü'ydü (Bottomore; 1997:7). Ancak Enstitü, resmi olarak kurulmadan önce zengin bir tahıl tüccarının oğlu olan F. Weil tarafından

tasarlanmıştır. Weil, Alman üniversite sisteminin katı, hiyerarşik yapısından dolayı bağımsız ve kendine özgü bir enstitü kurmayı hedeflemiştir. Weil'in sosyal bilimlerle uğraşacak bağımsız bir Enstitü kurma fikri gerçekleşirse Alman üniversite sisteminin sıkıntıları yaşanmadan bu çalışmalar yapılabilecekti. Bu yapıldığında işçi hareketinin tarihçesi ya da anti-Yahudiliğin kökenleri vs. gibi Alman üniversitelerinde işlenmemiş konular işlenebilecekti. Weil'in babası da bu planı beğenmiş ve başlangıç parası için 120.000 Mark'lık bir gelir taahhüt etmiştir. Bu para Enstitünün kuruluş aşamasında mali yönden bağımsız kalabilmesini sağlamıştır (Jay; 1989:26-27).

Enstitü'nün kurulduğu sırada kurucular arasında yer alan Weil, Horkheimer ve Pollock profesörlük ünvanma sahip değildi. Kurallara göre Enstitü'nün başına Frankfurt Üniversitesi'nden bir profesör gelmesi gerekiyordu. Weil'in kabul edilebilir adayı olan K.Albert Gerlach'ın ani ölümü nedeniyle yeni arayışlar başladı ve uluslar arası üne sahip AvusturyalI Marksist tarihçi Cari Grünberg (1861-1940) 1923 sonlarında Frankfurt Üniversitesi Ekonomi ve Toplumsal Bilimler bölümünde bir kürsüyü de üstlenerek Enstitü'nün yöneticisi oldu (Slater;1998:16-17). Grünberg, 1861 yılında Romanya'da doğmuştur. 1881'den 1885'e kadar Avusturya'da hukuk öğrenimi görmüştür. Daha sonra hem hukukçuluk yapmaya, hem de akademik kariyerde çalışmaya başlamış, 1909'da Viyana'da profesör olmuştur 1910 yılında ise Sosyalizm ve İşçi Hareketi'TârihîiçirT Arşiv yityinlamıya~haşlamtftrfrBulırşıv daha sonra Grünberg Arşivi olarak adlandırılmıştır (Jay; 1989 29) .....

1.1. Horkheimer Dönemi:

Grünberg'in 1927'de geçirdiği kalp krizinden sonra tam olarak düzelememiş olması 1929'da da Enstitü'nün yöneticiliğinden ayrılmaya karar vermesi Enstitü'de yeni bir başkan arayışına neden oldu. Nitekim Grünberg 1940 yılında da öldü. Bu süre içerisinde Grünberg'in enstitünün işlerinde etkinliği kalmamıştır. Grünberg'den sonra, Horkheimer için Enstitü yöneticiliğinin yolu açılmıştır. Horkheimer, Enstitünün ilk yıllarında çok fazla ön planda olan bir üye değildi. Ancak, sürekli yıldızı parlamış ve etkinliği artmış bir üye olarak henüz 35 yaşında iken Enstitünün yöneticisi olabilmiş, böylece Frankfurt Okulu için yeni bir dönem başlamıştır. Enstitü'nün Grünberg dönemindeki sınırlı ilgi alanları da bu değişiklikle genişlemeye başlamıştır. Horkheimer'in dönemi Enstitü'nün en başarılı ve en yaratıcı dönemi olmuştur (Jay; 1989:47-48).

1.2. Enstitü'nün Kapatılışı ve Amerika'ya Taşınması:

Frankfurt Okulu Almanya'daki siyasal gelişmelere paralel olarak Amerika'ya taşınmak zorunda kaldı. Jay'e göre, Almanya'nın 1930'lu yıllardaki toplumsal-siyasal yapısına bakıldığında en önde gelen eğilim Faşizm'dir.

Frankfurt Okulu, özellikle iki yönden Almanya'da sorun yaşandı; birincisi Enstitünün Marxist eğilimleri, İkincisi ve daha önemlisi ise üyelerin Yahudi olmalarıdır. Nitekim, 30 Ocak 1933'te Nazilerin iktidara gelişiyle, Enstitünün geleceğinin üzerinde de kara bulutlar belirmeye başladı. Mart ayında Enstitü'nün "devlete karşı eğilimler taşıdığı" gerekçesi ile kapatıldığı günlerde Horkheimer, Almanya-İsviçre sınırından geçerek İsviçre'ye sığındı. Okul'un kütüphanesine de Alman hükümeti tarafından el konulmuştur. Hisse senetlerinin iki yıl önce İsviçre'ye transfer edilmiş oluşu, Enstitünün mal varlığına el konulmasını engellemiştir. 13 Nisan 1933 tarihinde Horkheimer, Frankfurt Üniversitesi'nden atılan ilk bilim adamı oldu (Jay; 1989:53-54).

Jay'in belirttiğine göre, Almanya'dan ayrılan Enstitü üyeleri kendilerine öncelikle Avrupa'da bir yerleşim imkanı aramışlardır. Bu amaçla Cenevre, İsviçre, İngiltere ve Fransa'da küçük şubeler açılmıştır. Ancak Enstitü üyeleri kesin yerleşim yeri olarak gereken desteği ne İngiltere'de ne de Fransa'da bulamadılar. Marxist eğilimler taşımasına rağmen Enstitü üyeleri Rusya'ya gitmeyi de düşünmemişlerdir. Bu durumda tek ciddi seçenek olarak geriye Amerika kalmaktaydı. J. Gumperz'in ve daha sonra da Horkheimer'in başanlı temasları sunucunda Enstitü 1934 yılında kapitalist dünyanın merkezi New York'a taşınıp yerleşmiştir (Jay; 1989:64-66).

1.3. II. Dünya Savaşı Sonrası Frankfurt'a Dönüş:

Frankfurt Okulu temsilcileri Amerika'daki yıllan boyunca mülteci olmanın sıkıntılannı yaşamak bir yana kültürel açıdan da önemli uyum sorunları yaşamışlardır. Ancak Nazi Almanya'sının henüz normale dönmemiş olması nedeni ile Almanya'ya dönüşü de gündeme getirmemişlerdir. 1948 yılında, aynldıktan 15 yıl sonra ilk kez Almanya'ya giden Horkheimer son derece endişelenmiş; ancak karşılaştığı sıcak ilgi ve Frankfurt yönetiminin teklifi üzerine Almanya'ya dönme karan almıştır. 13 Temmuz 1949'da yani 16 yıl önce kapatılan Horkheimer'in kürsüsü yeniden düzenlenmiştir (Jay; 1989:408).

1950'lerin başında Frankfurt Okulu yeniden Almanya'ya döndü, ancak yeni dönemde üye kadro da ikiye bölündü. Enstitüden aynlanlar bir yana Marcuse, Neumann, Kircheimer, Fromm ve Löwenthal Amerika'da kalmıştır. Enstitü 1953'te Frankfurt'ta yeniden kurularak Horkheimer Enstitü müdürlüğünün yanı sıra Frankfurt Üniversitesi rektörlüğüne de getirildi.

Horkheimer ve Pollock 1958'de emekli olunca Enstitünün yönetimini Adomo üstlendi. Adomo'lu yıllarda yeni, genç bir kuşak oluşturulmaya çalışıldı. Bu dönemde A. Schmidt, J. Habermas, C. Offe, O. Negt, A. Wellmer Enstitünün çalışmalarına katıldılar. Bunlardan Habermas ve Offe yeni kuşak Frankfurt Okulu'nun temsilcileri konumundadırlar. Bu dönemde Adomo'nun etkisi nedeniyle Pozitivizm eleştirisi, estetik teori, müzik, siyaset, öğrenci hareketleri, kitle kültürü, modem toplum incelemeleri OkuPun çalışmalarında ön plana çıktı.

1.4. Habermas Dönemi:

1970'lerin başında Adomo ve Horkheimer'in ölümü ve radikal öğrenci hareketlerinin etkinliğini kaybetmesiyle Frankfurt Okulu'nun tarihsel serüveninde önemli bir dönem sona ermiş oldu. OkuPun Marxizm ile olan yakınlığı son derece sınırlı bir noktada kaldı. Ancak Okul, Eleştirel Teorinin temel düşüncelerinden bir kısmı toplumsal düşünceyi etkilemeye devam ettiğinden dolayı yaşamayı sürdürdü. Okul, artık formel bir kurum olma niteliğinden çok A. Wellmer, A. Schmidt, C. Offe, ve J. Habermas'm bireysel çalışmaları ve eserleri vasıtasıyla toplum bilimleri felsefesi ve ideoloji eleştirisiyle ilgisini devam ettirmiştir. Ancak Horkheimer ve Adomo dönemine göre de önemli farklılıklar taşımaktaydı (Bottomore; 1997:63-64).

Eleştirel Kuram'ın yenilenmesini sağlayan Habermas; bir yandan iktisat ve siyaset bilimini yeniden Frankfurt Okulu'nun gündemine getirirken, öbür yandan da OkuPun daha önce pek önem vermemiş olduğu iletişim ve dile yöneldi. Böylelikle Habermas dönemi Frankfurt Okulu açısından iki önemli değişimin yaşanmaya başladığı bir dönem olma özelliği kazanmıştır. Kapitalist toplumun kendini kitlelerin gözünde meşrulaştırmasını sağlayan ekonomik, siyasal, ideolojik ve psikolojik mekanizmaları inceleyen Habermas, Offe'yle birlikte, dönüşüme neden olacak olan bunalımın varlığından bahsetmişlerdir. Bu bunalım da onlara göre ekonomik değil, siyasal ve ideolojik düzeyde bir "meşruluk bunalımı" olacaktır. (Bozkurt; 1995:147).

2. Frankfurt Okulu'nun Sosyal Bilim Anlayışı

2.1. Eleştirel Perspektif:

Frankfurt Okulu, eleştirel teori olarak da adlandırılan, sosyal bilimlere getirmeye çalıştığı diyalektik sosyal bilim anlayışıyla özdeşleşen bir Okul'dur. 1937 yılında Horkheimer kaleme aldığı 'Geleneksel ve Eleştirel Teori' başıklı yazıda OkuPun eleştirel bakışına açıklık getirmiştir. Horkheimer eleştirel sözcüğünün tam olarak saf aklın idealist eleştirisi anlamında değil, ekonomi politiğin diyalektik eleştirisindeki anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir. Yani Kantçı anlamda bir eleştirellik vardır ancak burada, sözcüğün Marxist anlamına tabi olarak kullanılmaktadır (Slater; 1998:61-62). Böylece okul, eleştirel

perspektifini salt felsefi alan içerisine hapsetmemiş, ekonomi politiği önceleyerek materyalist bir diyalektik eleştiriyi benimsemiştir.

1930'lu yıllarda Frankfurt Okulu, Marxist eleştirinin tüm diyalektik gücünü canlı tutmak istiyordu, ki bu istem, metafizikle girişilen yapıcı bir tartışmaya neden oldu. OkuPun bu tutumu, temelden bir pozitivizm eleştirisine de yol açtı ve bu eleştirinin boyutlarının pozitivizmin yeni biçimlenmelerine kadar uzanması OkuPun sosyal bilimlere en önemli katkılarından birisi oldu (Slater; 1998:105-106). Nitekim Adomo "Pozitifin yükü ve ağırlığıyla eleştiri daha başlan evcilleştirilmiş oluyor ve kendi şiddetini getiriyor" (Adomo, 1990 134) demektedir. Adomo'nun işaret ettiği pozitif olan yaklaşımların eleştırellığı yumuşatması OkuPun pozitivizm karşısında aldığı net ve negatif tavrı yansıtmaktadır. Çünkü Okul üyeleri pozitivizmin aynı zamanda tahakkümcü bir anlayışı yerleştirmeye çalıştığını düşünmektedir.

Frankfurt Okulu'nun önemli ayrımlarından birisi de bilimsel teorilerle eleştirel teoriler arasında yaptığı ayrımdır. Okul'a göre ilk olarak bilimsel teorilerin amacı dünyanın başanlı bir biçimde manipülasyonudur; 'araçsal' bir kullanımları vardır. Eleştirel teoriler ise özgürleşmeyi ve aydınlanmayı, faillerin gizli zorlamaların farkına varmasını sağlamayı, böylece onları da bu zorlamalardan kurtarıp, doğru çıkarlarının nerede olduğunu belirleyecek bir konuma getirmeyi hedeflerler. İkincisi, bilimsel teoriler 'nesneleştiricPdir. Teorinin kendini betimlediği nesne alanın parçası değildir yani dönüşlülük yoktur. Eleştirel teorilerin ise 'dönüşlü oldukları' ya da 'kendi kendilerine gönderme yaptıkları' iddiası vardır. Son olarak, eleştirel ve bilimsel teoriler farklı belgeleme (confirmation) türlerine izin verir ve gerektirirler. Bilimsel teoriler gözlem ve deney yoluyla empirik doğrulama gerektirir; eleştirel teorilerse ancak dönüşlü olma sürecinin başarıyla tamamlanması noktasına vurgu yaparlar (Geuss;2002:84-85). OkuPun eleştirel perspektifi inşa etmek isteği sosyal bilim anlayışının da ne olduğunu göstermektedir; sosyal bilim sahasında bir eleştirel teori oluşturmak ve bireysel olarak da bir özgürleşimin, aydınlanmanın yolunu açmak.

2.2. Okul'un Sosyal Bilimlere Genel Bakışı:

Frankfurt Okulu'nun çalışmaları içerisinde sosyal bilimlere nasıl yaklaşılması gerektiği problemi önemli bir yer tutar. Nitekim Okul mensuplarının genel olarak üzerinde uzlaştığı birtakım temel prensipler vardır, öncelikle ukul; geleneksel teori olarak adlandırdığı pozitivizme açık bir tavır almaktadır; pozitivizmi reddedişe paralel olarak pragmatizm ve ampirizme de pek sıcak bakılmadığım söylemek mümkündür. Okul üyeleri toplumsal olay ve olguları inceleyip irdelerken pozitivist metodun; sığ, genelleyici, total niteliklerine özellikle vurgu yapmış ve yeni bir sosyal bilim inşa etmeyi hedeflemiştir. Nitekim OkuPun önemli üyelerinden birisi olan Marcuse'nin modem bilim

eleştirisi yaparken temel savı; 'modem bilim'in sanayi toplumunda bir baskı biçimi olduğudur.

Modem bilim Marcuse'ye göre pratik amaçlar güden ve doğaya egemen olma yolunu benimseyerek insana ve insanın özerkliğine müdahale eden bir yapıya sahiptir. "Modem bilimin ilkeleri, kendi kendini harekete geçirir ve üretimci bir denetim dünyasının, kavramsal araçları olabilecek biçimde, a priori kurulmuşlardır. Teorik uygulamacılık pratik uygulamacılığa dönüşmüştür. Doğaya, her zamankinden daha etken biçimde egemen olmaya yönelen bilimsel metot böylelikle, doğaya egemen olma yoluyla, insanın insana her zamankinden daha etken bir biçimde tahakkümüne yarayan araçlar sağladığı gibi, kuramsal kavramlar da ortaya koymuştur. Kuramsal ve tarafsız kalan teorik mantık, pratik mantığın hizmetine girmiştir.

Bu birleşme, her iki tarafa da yararlı olmuştur. Bugün, tahakküm, kendisini teknoloji kanalıyla değil, teknoloji olarak sürdürür ve genişletir. Ve teknoloji, bütün kültür alanlarını masseden, giderek yayılan bir siyasal gücü, büyük ölçüde meşru kılar" (Marcuse; 1968:211-212). Marcuse'ye paralel olarak Habermas da kapitalizm ile birlikte değişen bilim anlayışını eleştirmektedir. "Büyük çaptaki endüstri araştırmasıyla bilim, teknik ve değerlendirme tek bir sistem içinde birleşmişlerdir. Bu arada bu sistem, devletin ilk planda askeri alandaki bilimsel ve teknik gelişmeyi teşvik eden bir araştırma emrine bağlıdır. Bilgiler oradan sivil mallar üretimi alanlarına akarlar. Böylece teknik ve bilim, birinci üretici güç olurlar..." (Habermas;2001a: 53). Teknik ve bilimin üretici güç olması sanayi toplumunun hizmetine girmiş bir sosyal bilime işarettir ki böyle bir sosyal bilim Frankfurt Okulu'nun sosyal bilim anlayışıyla hiçbir biçimde örtüşmemektedir.

Frankfurt Okulu, Jay'in de belirttiği gibi tümevarıma, ampirik toplumbilim anlayışında örtük olarak bulunan indirgemeci eğilimlere karşı eleştirel bir tutum sergiliyordu. Okul, tıpkı siyasette teoriye praxis'in önünde yer verdiği gibi, toplumsal olguların incelenip açıklanmasında da teorinin "veri" toplama işlemlerinden daha önde olması gerektiğini savunuyordu. Aynı zamanda, elbette ki, sonuçların sayısal olarak ortaya konulabilmesi de dahil olmak üzere, tüm ampirik araştırma tekniklerini keyfi bir şekilde yok saymayı da kabul etmiyorlardı (Jay; 1989:320-21). OkuPun sosyal bilim açısından temel problemi ampirik çalışmaların yapılması değildi; daha çok ampirisizm ve bilimizm'e karşı çıkmaktaydı. Çünkü bilimizm ve ampirisizm ile sınırlanmış bir sosyal bilim Frankfurt Okulu'na göre bir sosyal bilimde olması gereken,

'toplumsal' ile olan bağların tam olarak görülememesine yol açmaktaydı. Sayısal verilerin açıklayıcılığmm gölgesinde toplumsal yasalar bulma iddiasına eleştirel kuramcılar daima karşı olmuşlardı.

Okul'un sosyal bilim anlayışında diyalektik önemli bir konumdaydı. Okul'un diyalektikten beklediği şey; dünyaya dıştan dayatılan bir aklı reddetmek ama

görünen gerçekliği de öylece kabullenmemekti. Gerçeklik akıl karşısında eleştirilmeli, akıl da ebedi ve aşkın bir ideal olarak alınmamalıydı (Koçak; 1998:39). Habermas da diyalektik bir bakışla sosyal bilimlere bakmış, hermeneütik gelenekle örtüşen bir açıdan kendi konumunu belirlemiştir! "...diyalektik bir toplum kuramı yorumbilgisel davranır. Bu kurama göre, analitik empirik kuramların salt bulgusal bir değer biçtikleri, anlamı anlama, kurucudur" (Habermas; 1998:27-28). Jay'in belirttiği gibi diyalektik, Horkheimer'e göre; bilinç ve varlık arasında, özne ve nesne arasında, Adomo'nun sözleriyle "etkileme-etkilenme alanı" idi. Bu nedenle Horkheimer e göre doğru ve yanıltıcı olmayan bir toplum teorisi için dolayımlama çok büyük önem taşıyordu. Toplumsal gerçekliğin hiçbir görünümü gözlemci tarafından kendi içinde son tamamlanmış olarak anlaşılamazdı (Jay; 1989:86-87). Horkheimer'in yaklaşımında bize verdiği mesaj oldukça nettir: O'na göre bir araştırmacı herhangi bir toplumsal olgu ve olayı tüm yönleriyle açıklayamaz. Çünkü pozitivistlerin inandıkları gibi tüm toplumsal olgu ve olayların nedeni bir başka toplumsal olgu veya olay olmayabilir. Yani determinist bir yaklaşım bu noktada okul üyeleri tarafından reddedilmektedir. Böylece toplumsal alanda bir neden-sonuç ilişkileri çerçevesi dışında bir bakış karşımıza çıkmaktadır. Okul, hiçbir zaman kendisini felsefi düşünce geleneğinin dışına çıkarmayı düşünmemiş olup, sosyal teori olarak sosyal bilime yaklaşmıştır.

Frankfurt Okulu, geleneksel teorinin yerine eleştirel teoriyi ikame etmeye çalışmıştır. Horkheimer 1937 yılında yazmış olduğu "Geleneksel Teori ve Eleştirel Teori" başlıklı yazısında geleneksel teorinin bir eleştirisini yaparak eleştirel teorinin farklılıklarını oraya koymuştur. Horkheimer'e göre geleneksel teorinin amacı; eylemden çok, saf bilgidir. Bacon'cu bir yol izleyip, etkinliğe yöneldiğinde ise, bilim olarak, praxisten tamamen ayrı, dünya üzerinde teknolojik bir egemenliği amaçlıyordu. Yani geleneksel teori her zaman ve durumda düşünce ile eylem arasına kesin bir sınır ve ayrım **koymuş** oluyordu (Jay; 1989:123). Horkheimer Jay'e göre geleneksel teoriyi eleştirdikten sonra eleştirel teorinin farklılıklarını şu şekilde ortaya koyuyor; Eleştirel teori bilgi ve eylemi birbirinden üstün görmez ve birbirinden ayırmaz, oysa geleneksel teori bilgi ve eylemi ayırır ve bilgiyi fetişleştirir. Horkheimer; **insanın** özgür ve bağımsız olmadığı bir dünyada, özgür ve hiçbir çıkara bağlı olmayan bilimsel araştırmalar yapılamaz söylemiyle de sosyal bilimcinin zorluklarına vurgu

yapmaktadır. Araştırmacı, inceleyip araştırmaya çalıştığı nesnenin bir parçası durumundadır. Araştırmacının incelediği toplum, özgür ve rasyonel bir toplum olmadığına göre de, bilim adamının özerkliği de söz konusu değildir, böylece bulguların nesnelliği de oldukça sınırlı olmaktadır (Jay; 1989:123).

Horkheimer'in sosyal bilimsel anlamda temel amacı; içerisinde geçişliliğin mümkün olduğu, ancak indirgemelere dayanan verilerle genellemelere gidilmeyen bir sosyal bilim geliştirmekti. Böyle bir sosyal bilim hem diyalektik bir nitelik taşıyacak hem de içerisinde olduğu toplumu, siyasal yapıyı ve insanı anlayıp, problemlere çözümler üretmeye çalışacaktır. Varolan problemlere her zaman çözüm üretmediği veya üretemediği zamanlarda da bu sosyal bilim, insanları yönlendirecek yani toplumun dikkatini belirli noktalara çekecektir. Olan veya olası tehlikelere ve risklere karşı önceden yapılacak olan bu belirlemeler de daha özgür, totaliteryan öğelerin olmadığı bir toplum amacının gerçekleşmesine hizmet edecektir. Pozitivist bilim anlayışı Horkheimer tarafından sıkça eleştirilir. "Pozitivistlerin anladığı biçimiyle modem bilim, esas olarak olgularla ilgili önermelerle uğraşır ve bu yüzden de genel olarak hayatın, özel olarak da algılamanın şeyleştiğini varsayar. Dünyaya bir olgular ve şeyler dünyası olarak bakar ve dünyanın olgulara ve şeylere dönüşmesinin toplumsal süreçle olan ilişkisini göremez...

Eleştirel düşüncenin görevi sadece çeşitli olguları tarihsel gelişmeleri içinde anlamak değil, olgu kavramının ötesini görebilmek, olgunun ortaya çıkışını ve dolayısıyla göreliliğini anlamaktı" (Horkheimer; 1998:111). Horkheimer'in ısrarla her fırsatta vurguladığı bu nokta onun hassasiyetinin merkezinin sosyal bilim kavramının içeriğinin teoriden dışlanamayacağı, felsefi bir arka plandan soyutlanamayacağıdır.

Eleştirel teori Jay'e göre, yöntembilim anlayışı olarak yalın tümevarımcılığa kararlı bir biçimde karşı çıkmıştır. Nitekim Okul yapmış olduğu ampirik çalışmaların sonuçlarını genellemekten özenle kaçınmış, çalışmaları tecrübe olarak görmüştür (Jay; 1989:194). Nitekim Okul'un önemli temsilcilerinden Adomo da pozitivizme yoğun eleştirilerde bulunan bir düşünür olarak göze çarpar. Adomo'ya göre, ampirik yöntemler bir yandan bütünüyle nesnel kalmak isteyen fakat hiçbir zaman şeyselleşmiş öznel bilinç düzeyinin altındaki gerçeği kavrayamayan insanı nesneleştirdiğinden ötürü yanlış olan; bir yandan da doğra tarafları olduğu kabul edilmesi gereken yöntemlerdi (Jay;2001:131).

Adomo'ya göre pozitivist yöntemlerin gerçek olan yanı, ffagmanlaşmış ve yansıtılamayan öznel bilincin daha derindeki nesnel eğilimlerden koparılıp ayrı düştüğü modem toplumdaki insanın fetişleştirilmiş durumuna, böyle yapmakla, ayna tutmakta oluşlarıydı. Yanlış yanlan ise, ancak ampirik-olmayan bir sosyal teorinin yardımcı olabileceği bir şey olan bu durumun redde uğratılması ve aşkmlanması konusunda yetersiz kalışlanndandı. Toplumu kendi içinde çelişkin bir totalite olarak kavramsallaştırabilmek için ampirik olmayan bir sosyal teori gerekliydi (Jay;2001:131-132).

2.3. Habermas ve Sosyal Bilim:

Habermas, Frankfurt Okulu'nun II. Kuşak temsilcisidir ve kendisini özellikle bir pozitivizm eleştiricisi olarak ortaya koymuştur. Okul'un Habermas öncesi kuşağının da temel bir niteliği olan pozitivizm eleştirisi Habermas için de geçerlidir. Ancak HabermasTn ayırıcı özelliği dizgeci ve yeniden yapılandıncı niteliğidir. Bu nedenle Habermas Comte ve Popper üzerine daha çok eğilmiştir (Dellaloğlu; 1998:19).

Habermas, pozitivizmi özellikle 'Diyalektik Sosyal Teori' anlayışıyla karşılaştırmış ve pozitivizmin değerlerden arınmış bilgi anlayışını eleştirmiştir. Comte'un yapmış olduğu sınıflamanın üçüncü ve son aşaması olan pozitif dönemdeki bilimsellik anlayışındaki tek bilim idealine yapılan göndermeye Habermas katılmamaktadır. Habermas sosyal bilimleri doğa bilimleri ile aynı kefeye koymaz; "Sosyal bilimlerin nesne alanı, 'bir sosyal yaşama evreninin' tanımına giren her şeyi kapsadığı ölçüde, sosyal bilimcinin, bu alana esas olarak, sosyal bilim açısından sıradan biri gibi yaklaşmaktan başka yolu yoktur. Unsurlarını betimlemek istediği sosyal yaşama evrenine, belirli bir biçimde dahil olmak zorundadır. Çünkü bu alanı betimleyebilmesi için, onu anlayabilmesi gerekir; onu anlayabilmek için esas olarak, onun üretilişine katılması gerekir; ve katılma da dahil olmayı gerektirir..." (Habermas; 1998:569- 570). Habermas, doğal bilimin "nesnelliği"nin sosyal bilimlere doğrudan aktarılmasının mümkün olmadığı savını ileri sürmüştür.

Çünkü, sosyal bilimlerin yorum öncesi bir oluşlar evreni ile; yani, deneyim kategorilerinin halihazırda insan öznelerin "anlamlı davranışlar"ı tarafından oluşturulan ve bu davranışların da içinde oluşturulduğu bir toplumsal dünya ile ilgilendiğini belirtmektedir. Sosyal bilimci ile araştırma nesnesi olan kimseler arasındaki iletişimin sürdürülmesini içeren yorumlayıcı-anlayıcı yaklaşım sosyal bilimlerde esaslı bir usul öğesidir ve "durumsal mantık" olarak değiştirilerek sunulsa bile, doğadaki olayların "gözlemlenmesi"ne basitçe indirgenerek kavranamaz. Yasa keşfetmek isteyen bir sosyoloji, toplumsal bir teknoloji haline getirilmeye çalışmakta olan bir sosyoloji demektir (Giddens; 1997:274-275) ki bu durumda sosyoloji kısır bir olgusal bilimciliğin içerisinde kalacaktır.

HabermasTn pozitivizmde eleştirdiği temel noktalardan birisi "bilimcilik" ilkesidir. Bilimcilik, bilimi olası bilginin bir biçimi olarak görmeyip, onu bilgiyle özdeşleştirir. Habermas'ın burada asıl eleştirdiği şey bilim kavramından ziyade, bilimin pozitivizmde aldığı tekçi biçimdir. Habermas'a göre bilimciliğin kendisini ortaya koyuşu çelişkili bir durumdur. Bilimcilik, olguların bütünselliğini bilimlerin nesne alanı olarak açıklayarak ve bilimi olguların tekrarına indirgeyip metafizikten kopararak, bilimin ötesine giden hiçbir düşünümü doğrulayamaz ki, buna kendisi de dahildir (Dellaloğlu; 1998:21). Habermas Bilgi ve İnsansal İlgiler adlı eserinde pozitivizmin bilimci yanını da net bir biçimde eleştirmektedir; "...Pozitivizm bilime ilişkin bir felsefesel konumu hala pekin (kesin) biçimde dile getirir, çünkü onun

eklemlendirdiği bilimselci bilimler-özanlayışı bilimin kendisiyle bağdaşmaz. Ama bilimlerin kendi kendilerine inancını bir inak (dogma) durumuna getirerek, pozitivizm bilimsel soruşturmayı bilgibilimsel özdüşünümsemeden koruma gibi yasaklayıcı bir işlev üstlenir. Ancak bilimlerin felsefeye karşı bağışıklık kazanması için zorunlu olması ölçüsünde, pozitivizm felsefeseldir.

Çünkü kendi başına yöntembilim yeterli değildir; o kendisini bilgibilim olarak da, ya da daha iyisi, onun meşru ve güvenilir yürütücüsü olarak da kanıtlamalıdır. Pozitivizm bilimcilik ilkesiyle birlikte ayakta durur ve [onunla birlikte] çöker..."(Habermas; 1997:87). Habermas, pozitivizmin bilimcilik niteliğinin onu ortadan kaldıracak ve geçersizleştirecek derecede güçlü bir sav olduğunu ileri sürer. Çünkü, pozitivizm ve kullandığı teknikler, ileri sürdüğü savlar sosyal bilimlerin yapısıyla örtüşmemektedir. Sosyal bilimlerin yöntemi tek başına pozitivizmle veya hermeneütik ile çözümlenemez. Bu yüzden Habermas her iki yöntem ile ilgili eleştirilerini ortaya koymuştur. Bunu yaparken her iki yöntemin de verilerinden yararlanarak yeniden yapılanma yollarını aramıştır. Habermas'ın tek bilim anlayışının eleştirisine dikkat edildiğinde Frankfurt Okulu'nun ilk kuşağı ile aynı doğrultuda olduğu görülecektir. Horkheimer ve Adomo da pozitivizmin olguların ötesini göremeyen, sığ, metafiziği reddeden ve realite ile toplumsal olgular arasındaki bağlan göremeyen niteliklerini eleştirmekteydi.

Habermas'ın pozitivizmi eleştirmesi, bazı yönleri nedeniyle O'nu hermeneütiğe yaklaştım. O'na göre bir sosyal bilim self-reflexive olmalıdır. Pozitivizmde olmayan bu nitelik hermeneütikte vardır. Habermas ile Gadamer arasındaki tartışma bu noktada önemlidir. Habermas doğrudan doğruya Gadamer'in anti-temel arayıcı yaklaşımına saldınr ve ona, Aydınlanma düşüncesinin avantajlannı taşıdığı halde, tuzaklanndan kaçındığını iddia ettiği bir biçimde cevap verir. Habermas ve Gadamer'in üzerinde uzlaştıklan temel nokta araçsal aklın eleştirisidir. Habermas, hermeneütiğe büyük bir hayranlık duyduğunu belirterek sosyal bilimler için yararlı olduğunu söyler (Hekman; 1999:171-173). Ancak Habermas, hermeneütiği de tam olarak kabul etmemektedir. Özellikle Gadamer'de ön plana çıkan hermeneütiğin evrensellik talebi, anti-aydınlanmacı niteliğini, tarihselciliğini kabul etmez.

Habermas hermeneütiği, sosyal bilimlerin karakteristik anlama yöntemi içindeki vazgeçilmez ilk adım olarak görür. Fakat hermeneütiğin insani anlamanın temel yapısının incelenmesi olduğunu öne sürmekle, hermeneütiğin sosyal bilimler için yararlı birçok yöntemden biri olduğunu öne sürmek arasında önemli bir fark vardır. Habermas'a göre sosyolojik metodolojinin amacı gelenekten kurtuluş/özgürleşmedir (Hekman;1999:181). İşte bu noktada Habermas yeniden yapılandıncı yaklaşımını devreye sokarak pozitivizm ile hermeneütiği belirli yönleriyle ele alarak (süreç teorik başlar, ampirik verilerle zenginleşir ve pratikte doğrulanır) eleştirel bir bilim inşa etmeye, senteze ulaşmaya çalışır.

Habermas'm senteze ulaşma çabası öncelikle ideoloji eleştirisiyle başlar ve

bu noktada psikanalizi devreye sokar. Psikanalizi eleştirel bilime model almasının nedeni psikanalizin hem bir bilim dalı olarak kendi üzerine düşünme boyutuna sahip olduğunu düşünmesi hem de öznelere kendi üzerine düşünme imkanı sağlamasıdır (Çiğdem; 1992:83). Özgürleşimci istem kendisini psikanalizde nedensel ve yorumlayıcı bir çerçevede tutarak bu boyutları birleştirmekte ve onları aşmaktadır. Psikanaliz ampirik ve hermeneütik metotları kullanmakta, ancak bunları belirli bir amaç-özgürleşim için geliştirmektedir. Psikanaliz ile birey, kendi üzerine düşünerek kendi geleceklerine yönelik değerlendirmelerde bulunabilirler. İşte bu değerlendirmeyi mümkün kılan Habermas'a göre eleştirel bilgidir (Çiğdem; 1992:86). Habermas'm psikanaliz ile senteze ulaşma anlayışı birçok eleştiriye tabi tutulmuştur. Nitekim Habermas zaman içinde düşüncelerini gözden geçirmiş ve psikanaliz ile ilgili yaklaşımını terk etme eğilimine girmiştir. Bu noktadan sonra daha çok dil teorisine ve iletişime yönelmiş, İletişimsel Eylem Kuramı ile özgürleşime yani özgür sosyal bilime ulamaya çalışmıştır.

Habermas'm yapmış olduğu çalışmaların tek bir çatı altında toplandığı ortak nokta iletişimsel eylem kuramıdır. Çalışmalarında aydınlanma, modernleşme, kapitalizm ve sosyal bilimler üzerine analizler, eleştiriler yaparken kendisine hareket noktası olarak yeni bir teori şekillendirmeyi alır. İletişimsel eylem kuramı, kapitalizm ve günümüzdeki toplumsal-ekonomik- sosyal etkilerinden yola çıkılarak şekillenen bir kuramdır. Meşruiyet krizlerinin birey-toplum üzerinde yarattığı kimlik krizleri sonucunda ortaya çıkan 'anomi' durumu karşısında bir uzlaşma arayan iletişimsel eylem kuramı bireylerin

OİtlHp.lilr înmAirî İT** Qi*Qİpm«/iob'i »«»«»İ _____ı
üjıuvjrı iv uıcıiamıualu lajvjuviştiJLıı
ctlllcU^liiycUcl
K

yeni bir toplumsal teori olarak kendisini ortaya koymaya çalışır.

İletişimsel eylem Habermas'a göre genel olarak yaşam alanının (lebenswelt) sembolik yeniden üretimini ve özel olarak da toplumun bütünleşmesini sağlamayı amaçlamaktadır. İletişimin daralması/kısıtlanması yaşam alanındaki rasyonelleşme düzeyini arttırır. Rasyonelleşmenin artması yaşam alanının yapısal unsurları olan kültür, toplum ve şahsiyet'in birbirlerinden kopmasına neden olur (Koçdemir; 1999:95). Yaşam alanının bu unsurlarının birbirinden uzaklaşması ve kopması da iletişimsel eylemin hedefi olan uzlaşmayı negatif etkiler, davranışlar bireylerin şahsi çıkarlarına yönelir ve ortak bir yer'de birleşmek olanaksızlaşır. Habermas, iletişimsel eylemi yalnızca ortak bir yer'de birleşme ile de sınırlamamaktadır: "İletişimsel eylemin yalnızca bir anlaşma süreci olmadığını, aktörlerin, dünyadaki bir şey hakkında anlaşarak, aynı zamanda, toplumsal gruplara aidiyetlerini ve kendi kimliklerini oluşturdukları, onayladıkları ve yeniledikleri etkileşimlere de katılmış olduklarını dikkate alırsak kültürelci yaşama evreni kavramının tek yanlılığı açıklık kazanır. İletişimsel eylemler sadece, kültürel bilginin "dünya üzerinde bir sınamaya" tabi tutuldukları yorumlama süreçleri değildirler; aynı zamanda toplumsal bütünleşme ve toplumsallaştırma süreçleri anlamına gelirler" (Habermas;2001b:572-

573).

Habermas, iletişimsel eylem için yaşam alanı kavramına son derece önem vermiştir. Yaşam alanı toplumsal kökenimizin, daha önceki ve şu andaki grup üyeliklerimizin formel ya da informel seviyede bir karışımıdır. Yani yaşam alanı şimdiki ve geçmişteki çevremizden bir takım nüveler taşır. Yaşam alanı, bir toplumdaki insanların gündelik hayatının *mikro kosmos'*udur. Belirli bir toplumsal grubun (demek, kulüp, siyasi parti) üyeleri aynı yaşam alanmdadırlar. Aynı yaşam alanını paylaşırlar. Aynı arka plan ilişkilerine ve sonuçlarına göre hareket ederler (Koçdemir; 1999:96).

Habermas, toplumu yaşama evreni olarak ele alır ve toplumla ilgili 3 kurgulamadan bahseder; bunlardan birincisi toplumun özerkliği, İkincisi kültürün bağımsızlığı ve üçüncüsü de iletişimin saydamlığıdır. Toplumun özerkliği derken Habermas aktörler olarak bireyleri sorumluluk sahibi iletişim tarafları olarak görür. Sorumluluk sahibi olmak ise, eleştirilebilir geçerlilik iddialarına yönelebilmek demektir. Kültürün bağımsızlığı derken Habermas, kültürün dış baskılardan bağımsızlığını kastediyor. İletişimsel eylemde bulunan insanlar açısından, kültürel simgeciliğin arkasına yabancı hiçbir otorite gizlenemez. Yaşama alanı eylem durumunda, arkasına geçilemez bir ufuk oluşturur. İletişimin saydamlığı iletişimde olan bireylerin anlaşma olanakları ile ilgilidir (Habermas;2001b:582-583). İletişimsel eylem kuramında dil ve özneler arası konuşma durumu son derece önemlidir. Günümüz toplumlannda dil, sistemin, kitle iletişim araçlarının ve ideolojilerin etkisinin altında bir tahakküm ve manipülasyon aracı haline gelmiştir. Habermas, iletişimsel eylemde bulunan bireylerin birbirleri ile olan iletişimlerinde ve konuşmalannda hiyerarşik olmayan, karşılıklı olarak söylenen sözlerin tam anlaşılabildiği ideal bir konuşma halini gerçekleştirebileceklerini söylemektedir. Böylece iletişimsel eylemin hedefi olan uzlaşma, yorumlama ve karşılıklı anlamaya varılabilecektir.

Habermas yaşama alanı kavramını sistem ile ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla, toplumun fertleri olarak insanların gündelik yaşanılan, değerleri, kültürleri ile sistem (kapitalist devlet) arasında bir paralelliğin olması gerektiğini "toplumu eşzamanlı olarak dizge (sistem) ve yaşama evreni biçiminde kavramayı" (Habermas;2001b:552) önermektedir. Habermas'a göre günümüz modem lopiumlannda sistem ile toplum ve bireyler arasındaki eşgüdümde bir takım problemler vardır. Sistemler, işletmelerde olduğu gibi amaç rasyonel davranışın mutlak kültürü ile ortaya çıkan toplumsal alanlardır. Sistemler öznelere yabancı, müstakil ortamlar ve anonim organizasyonlardır (Kapitalist pazarlar, holdingler, bürokratik idare vs.). Davranış içindeki bireyler bu sistemler içerisinde kimliğini korumak zorundadır. Sistem ile yaşam alanı bu tür ilişki ağlan içerisinde kopmakta, sistem içinde alt sistemler (ekonomi, idare vs.) oluşarak özerk hale gelmektedir. Bu durumda bireylerin özel hayat alanlan zamanla artan bir şekilde rasyonel, piyasa

gerçekleri ile örtüşen, ince hesaplarla şekillenen bir görünüme bürünmektedir (Koçdemir; 1999:97-98). Bireyin gündelik hayatının sistem ile olan yeni ilişki biçimi yaşam alanı-sistem çatışmasına dönüşebilir ve yaşam alanı sistem tarafından kolonileştirilebilir. "Dizgenin ve yaşama evreninin birbirinden koparılması modem yaşama evrenleri içinde öncelikle nesneleşme olarak yansır" (Habermas;2001b:607).

Habermas'a göre nesneleşme (şey'leşme) ve yaşam alanının kolonileştirilmesi modem toplumlara özgü bir durumdur. Geleneksel toplumlarda yaşam alanı ile sistem arasında bir kopma ve ayırım söz konusu değildir. Bu tür toplumlarda (ilkel, kabileci) sosyal hayatın tüm alanlan doğumdan ölüme, çalışmadan dinlenmeye, üretimden sosyalleşmeye ve gelenek temsiline kadar aynı sosyal yapı içerisinde şekillenir. Aile (akrabalık) veya mensup olunan kabile içerisinde her şey gerçekleşmektedir. Modem toplumlarda bu durum değişmiş, karmaşıklaşmıştır. Günümüzde yaşam alanı ile sistem bağımlı hale gelmişlerdir. Bu bağımlılık diyalektik bir durum arz etmektedir. Bir yandan, modem toplumlarda yaşam alanının rasyonelleştirilmesi kaçınılmazdır, çünkü modem toplum için rasyonalite temel bir öneme sahiptir. Üretim şekli, bürokratik yapı (kurumsallaşma) modem toplumsal yapılanmanın sonuçlarıdır. Diğer taraftan yaşam alanının sistem tarafından kolonileştirilmesi ideolojileri rasyonelleştirebilir, toplumsal bütünleşmeyi zedeleyin, parçalayabilir ve yaşam alanını maıjinalize edebilir. Yaşam alanı böylece sistem

karşısında güçsüz kalır (Koçdemir; 1999:100-102). Habermas, modem toplumdaki yaşam alam-sistem çelişkisinin sonucunun meşruiyet krizi olacağını belirtmektedir. Meşruiyet krizinin nedeni yaşam alanının kolonileştirilmesi ve parçalanmasıdır. Şey'leşme, kültürel yozlaşma ve asimilasyon yerel kültürü tehdit etmektedir (Koçdemir; 1999:96).

Habermas, modem toplumsal ve siyasal yapılanmadaki meşruiyet krizinin; yaşam alanları istila edilen, kültürleri asimilasyona uğrayan bireylerin kendileri ile sistem arasındaki aidiyet ilişkisini sorgulamalarıyla gün yüzüne çıkacağını belirtmektedir. Devleti ve devletin uygulamalarını sorgulayan, devletin yaptığının her zaman 'mantıklı', 'doğru', 'iyi', 'haklı' olmadığını düşünmeye başlayan bireylerin öncülüğünde toplumun geniş kitleleri de etkilenecek ve sistem krizi ortaya çıkacaktır.

Habermas'm sosyal bilim anlayışı ve bu doğrultuda şekillendirdiği iletişimsel eylem kuramının çerçevesi modernleşme ve modernleşmenin patolojileri ile ilgilidir. İletişimsel eylem kuramı ile Habermas, modem toplumsal, siyasal ve ekonomik yapı içerisindeki problemleri aşmaya çalışmaktadır. Sistem krizi ile kapitalist devlet içerisindeki ve ekonomik işleyişteki 'insani' olmayan şartlan ortaya koymuştur. Habermas'ın işaret etmek istediği şey bu gidişatın sonunun kötü olduğudur. Kimlik krizi ve yaşama alanının sömürgeleştirilmesi ile toplumsal bütünlük içerisindeki bireylerin kendi aralanndaki, diğer gruplarla aralanndaki ve sistem ile aralanndaki sorunlu ilişkilere işaret etmektedir. Bu somnlan aşmak için hümanist, demokratik, tahakkümden uzak ve uzlaşmaya dayalı bir yaşam alanı oluşturmaya çalışmıştır. Habermas bunlan yapmaya çalışırken kendisine model aldığı kuram modernleşmedir. Modernleşme kuramının tamamlanmasıyla iletişimsel eylem kuramı gerçekleşecektir. Modernleşme de Habermas'a göre henüz tamamlanmamış olduğuna göre yaşadığımız çağda iletişimsel eylem mümkün değildir. Habermas'ın yaptığı şey bir ideal tip oluşturmak olmuştur. Sistem ile yaşam alanı arasındaki karmaşık ilişkilerin diyalektik etkileri karşısında bireyin tahakkümden uzak, uzlaşmaya dayalı bir ilişkiler ağı içerisinde varolabilmesinin zorluğu aşikardır.

Habermas, özgürleşimci ideallerle topluma yönelen bir Frankfurt Okulu temsilcisi olarak akla olan inancını, aydınlanmanın insani özünün gücünü hep savunmuştur. Sosyal bilime bakarken de eleştirel bir yaklaşımla insan özgürlüğü önündeki yolu açmayı, sistemi demokratikleştirebilmeyi hedeflemiştir. "Eleştirel Teori kendisini; insanın kendi maddi ve kültürel varlığını korku olmaksızın yeniden üretebileceği daha iyi bir toplumun üretilebilmesi ideasına adamıştır" (Çiğdem; 1992:123).

Sonuç

Sosyal bilim kavramı ve sosyal olanın biliminin yapılabilir olması tartışması, içerisinde bulunduğumuz çağda da önemini korumaktadır. Bu bağlamda bilim tartışmasına girildiğinde birbirine zıt iki yaklaşım olarak pozitivist-bilimci yaklaşım ve hermeneütik karşımıza çıkar. Frankfurt Okulu kendisini net olarak

hermeneütik yaklaşımla özdeşleştirmemekle birlikte hermeneütik geleneğe yakın bir konumdadır. Hermeneütiği de aşan, diyalektik bir sosyal teori inşa etmeyi hedeflerler. Okul'un kendisine yakın bulmadığı ve katı bir dille eleştirdiği pozitivist-bilimci anlayıştır. Cangızbay'ın da belirttiği gibi "...Duyu verilerine dayanan ampirik zatiyetler aracılığıyla dönüp dolaşıp gelinebilecek son noktanın "açıklanacak olan"ın yine kendisi olduğunu dikkate alırsak, ampirik zatiyetleri parçalayıp emecek teorik zatiyetler kuramayan bir "bilim"in *tautoiogique* bir lafazanlık olmanın ötesine geçemeyeceği açıktır" (Cangızbay; 1999:23). Dolayısıyla, eğer bir sosyal bilimden bahsedeceksek o sosyal bilimin felsefi bir temeli olmazsa olmaz bir önkoşuldur. Çünkü sosyal olan, yalnızca dışarıdan salt gözlem ve deneyle ölçülebilecek bir yapıya sahip değildir. Aynı zamanda içerisinde yer aldığı toplumun kültürü, gelenekleri, anlam dünyası vb. birçok karmaşık etkinin bir bileşimi ve bu bileşimin sonucu - hatta bazen tüm bunlardan bağımsız olarak- ortaya çıkar. Eleştirel kuramcılar bu realitenin farkında olmanın bilinciyle hareket etmişler ve bu doğrultuda bir sosyal bilim inşa etmek istemişlerdir.

Frankfurt Okulu sosyal bilim geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Okul, Alman düşünce geleneği içerisinde yer alan etkilenme noktalarının da etkisiyle sosyal bilimlere; felsefi bir temeli olan, görünenin ötesine gidebilen, toplumsal olay ve olguları neden-sonuç bağlamına indirgemeyen bir yaklaşımla bakmıştır. Sosyolojinin klasik pozitivist geleneğinde biçimlenen evrimci, ilerleyici anlayışa da, sosyal olayların sebeplerinin yine bir başka sosyal olay ya da olgu olduğu tezine de şüpheyle yaklaşmışlardır. Dolayısıyla Frankfurt Okulu, Marxist diyalektiği, anlayıcı-yorumlayıcı bir perspektife yerleştirmeye çalışmıştır. Tikel-tümel, öznel-nesnel gibi birbirinin tam karşıtı gibi ortaya konulan ayrımlarda sosyal bilimcinin alması gereken tavrın diyalektik bir tavır olması gerektiği Okul'un prensiplerindendir. Diyalektik bakışla, apriori bir ön kabulle olgular incelenmeyecek, ancak gerçeklik de görünen ve görünenin arka planı göz önünde tutularak incelenecektir. Gerçekliğin ve tüm incelenen olay ve olguların değerlendirilmesinde 'akıl' anahtar bir role sahip olmakla birlikte, 'akıl' da sorgulanmaz bir başvuru kaynağı değildir Okul'a göre. Frankfurt Okulu'nun sosyal bilimlere katkıları hiç de azımsanmayacak kadar önemlidir. 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren günümüze kadar devam eden etkileri çerçevesinde sosyal bilimlerde yöntem tartışmalarının zenginleşmesine katkıda bulunmanın yanı sıra, sosyal olanın 'daha iyi açıkiamp-aniaşıimasma' yönelik çabalan da bugünün ve yannm sosyal bilimcilerine rehberlik etmektedir/edecektir.

Kaynaklar

- ADORNO, Theodor W. (1990), Eleştiri, Toplum Üzerine Yazılar (Çev: M. Yılmaz Öner), İstanbul: Belge Yayınevi.
- BOTTOMORE, T. (1997), Frankfurt Okulu (Çev: A. Çiğdem), Ankara: Vadi Yayınlan.
- BOZKURT, Nejat (1995), 20. Yüzyıl Düşünce Akımlan, İstanbul: Sarmal Yayınlan.

- CANGIZBAY, Kadir (1999), Sosyolojiler Değil Sosyoloji, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- ÇİĞDEM, Ahmet (1992), Akıl ve Toplumun Özgürleşimi- Jürgen Habermas Üzerine Bir Çalışma (Çev: Y. Aktay), Ankara: Vadi Yayınlan,, Ankara.
- DELLALOĞLU, Besim (1998), Toplumsalın Yeniden Yapılanması- Habermas Üzerine Bir Araştırma, İstanbul: Bağlam Yayınlan.
- GEUSS, Raymond (2002), Eleştirel Teori, Habermas ve Frankfurt Okulu (Çev: F. Keskin), İstanbul: Aynntı Yayınevi.
- GİDDENS, Anthony (1997), "Pozitivizm ve Eleştiricileri" (Çev: L. Köker) (içinde), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (Der. T. Bottomore&R. Nisbet), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- HABERMAS, Jürgen (1997), Bilgi ve İnsansal İlgiler (Çev: Celal A. Kanat), İstanbul: Küreyel Yayınlan.
- HABERMAS, Jürgen (2001a), İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim (Çev: M. Tüzel), İstanbul: YKY.
- HABERMAS, Jürgen (2001b), İletişimsel Eylem Kuramı (Çev: M. Tüzel), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- HABERMAS, Jürgen (1998), Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine (Çev: M. Tüzel), İstanbul: Kabalcı Yayınlan.
- HEKMAN, Susan (1999), Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneütik (Çev: H. Aslan& B. Balkız), İstanbul: Paradigma Yayınlan.
- HORKHEİMER, Max (1998), Akıl Tutulması (Çev: O. Koçak), İstanbul: Metis Yayınlan.
- JAY, Martin (2001), Adomo (Çev; Ü. Oskay), İstanbul: Der Yayınlan.
- JAY, Martin (1989), Diyalektik İmgelem (Çev: Ü. Oskay), İstanbul: Ara Yayınlan.
- KOÇAK, Orhan (1998), "Horkheimer ve Frankfurt Okulu" (içinde), *Akıl Tutulması* (M. Horkheimer), İstanbul: Metis Yayınlan.
- KOÇDEMİR, Kadir (1999), "Habermas ve Toplum Teorisi (II) İletişimsel Davranış Teorisi", *Türkiye Günlüğü,* s:56, Yaz.
- MARCUSE, Herbert (1968), Tek Boyutlu İnsan (Çev: S. Çağan), İstanbul: May Yayınlan.
- SLATER.. Phil (1998), Frankfurt Okulu (Çev. A. Özden), İstanbul: Kabalcı Yayınları.